

دانشگاه باقرالعلوم «علیه السلام»

دانشکده: تاریخ و مطالعات سیاسی

پایان نامه جهت اخذ درجه کارشناسی ارشد

رشته: علوم سیاسی

عنوان:

حقوق سیاسی و وظایف شهروندی در فقه سیاسی شیعه

استاد راهنما:

حجت الاسلام دکتر غلامرضا بهروزی لک

استاد مشاور:

حجت الاسلام دکتر صرامی

نگارش:

سید علی پنجیان

1395

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

تقدیم به:

اسوه صبر و استقامت، دخت امیرالمومنین حضرت زینب کبری سلام علیها. او که عالمه

غیر معلمه و عقیلۀ بنی هاشم است و قلم از تفسیر شخصیتش عاجز.

تقدیر و تشکر

با تشکر از جناب دکتر بهروزی لک، دکتر صرامی و دکتر ستوده که با راهنمایی‌های دلسوزانه شان مسیر را برایم هموار کردند. و همچنین همسر عزیز و مهربانم که همیشه در سختی‌های مسیر زندگی همواره، پشتیبان و هم‌سر است.

چکیده

این رساله سعی نموده است ابعاد سیاسی فقهی شهروندی را با ادبیات و شیوه اجتهادی بررسی نماید. فرضیه تحقیق این است که اولاً اسلام دینی جامع است که تمام ابعاد زندگی بشر را در بر می‌گیرد از جمله جنبه سیاسی و اجتماعی. ثانیاً منابع حدیثی و میراث فقهی شیعه جوابگوی مسائل مستحدثه نیز می‌باشد. شهروندی را هم می‌توان از دیدگاه حقوق نگاه کرد و هم از دیدگاه تکالیف. به تعبیر دیگر، شهروند یک سری حقوق را داراست و از طرف دیگر تکالیفی نیز بر عهده او می‌باشد. در این رساله ابتدا به بیان مفاهیم و کلیات پرداخته شده است و بعد از آن، حقوق و تکالیف سیاسی شهروندی را در دو فصل بیان، و ادله فقهی آن بررسی شده است. حقوق سیاسی شهروندی عبارت است از حق آزادی بیان و عملکرد در انجام فعالیت‌های سیاسی، حق عضویت و تابعیت در جامعه اسلامی، حق مشارکت در انتخاب و نظارت بر مسئولین، و حق تصدی مشاغل دولتی و حکومتی. تکالیف سیاسی شهروندی را نیز می‌توان به تکالیف سیاسی حکومت اسلامی در قبال شهروندان، تکالیف سیاسی شهروندان در قبال حکومت اسلامی، و تکالیف سیاسی شهروندان در قبال یکدیگر، تقسیم کرد. در تبیین تکالیف سیاسی شهروندی از دو نوع تلازم بین حق و تکلیف استفاده شده است و از این دو نوع تلازم در استدلال‌های فقهی برای اثبات تکالیف سیاسی شهروندی استفاده شده است.

کلیدواژه

فقه شیعه، شهروندی، حقوق، وظایف، حق آزادی بیان، حق تابعیت، حق انتخاب و

نظارت بر مسئولین، حق تصدی مشاغل دولتی، تلازم بین حق و تکلیف

صفحه	عنوان
..... ١	چکیده
..... ١	کلیدواژه
..... ب	فهرست مطالب
..... ١٠	مقدمه: طرح تفصیلی تحقیق
..... ١٠	بیان مسأله:
..... ١١	سوال اصلی تحقیق:
..... ١١	سوال های فرعی:
..... ١١	اهمیت مساله و ضرورت تحقیق:
..... ١٢	پیشینه تحقیق
..... ١٥	نوآوری تحقیق:
..... ١٥	اهداف تحقیق:
..... ١٦	چارچوب نظری / مفهومی:
..... ١٦	فرضیه های تحقیق: (در صورت نیاز)
..... ١٦	نوع تحقیق:
..... ١٦	روش انجام تحقیق:
..... ١٦	روش گرد آوری
..... ١٦	سازمان دهی تحقیق
..... ١٧	فصل اول: مفاهیم و کلیات
..... ١٨	١- شهروندی
..... ١٨	١-١- تبیین لغوی

- ۱-۱-۱-۱ زبان فارسی..... ۱۸
- ۱-۱-۲ زبان انگلیسی..... ۲۰
- ۱-۱-۳ زبان عربی..... ۲۱
- ۲-۱ تبیین اصطلاحی..... ۲۳
- ۱-۲-۱ انواع نظریه های شهروندی..... ۲۴
- ۱-۲-۲-۱ نظریه های شهروندی کلاسیک..... ۲۴
- ۱-۲-۲-۲ نظریه های شهروندی مدرن..... ۲۸
- ۱-۲-۲-۳ نظریه های شهروندی پست مدرن..... ۳۰
- ۲- فقه..... ۳۲
- ۱-۲-۱ تبیین لغوی..... ۳۲
- ۱-۲-۲-۱ معنای اول:..... ۳۲
- ۱-۲-۲-۲ معنای دوم..... ۳۲
- ۱-۲-۲-۳ معنای سوم..... ۳۲
- ۱-۲-۲-۴ معنای چهارم..... ۳۳
- ۱-۲-۲-۵ معنای پنجم..... ۳۵
- ۱-۲-۲-۶ جمع بین اقوال..... ۳۵
- ۲-۲ تبیین اصطلاحی..... ۳۶
- ۱-۲-۲-۱ معنای اول..... ۳۷
- ۲-۲-۲-۲ معنای دوم..... ۳۹
- ۲-۲-۳ رابطه معنای لغوی و معنای اصطلاحی..... ۴۰
- ۲-۲-۴ تعریف علم فقه..... ۴۱
- ۲-۲-۴-۱ بیان پیشینه..... ۴۱

۴۴	۲-۲-۴-۲- بیان مفردات تعریف
۴۸	۳- فقه سیاسی
۴۸	۱-۳- بیان تعریف و مولفه های فقه سیاسی
۵۱	۲-۳- بیان رویکردهای فقه سیاسی
۵۳	۳-۳- بیان تاریخ و پیشینه فقه سیاسی
۵۳	۱-۳-۳- ادوار فقه سیاسی
۵۳	۱-۱-۳-۳- دوره ی اجتهاد
۵۳	۲-۱-۳-۳- دوره ی اعتلا و پایداری
۵۴	۳-۱-۳-۳- دوره ی رکود
۵۴	۴-۱-۳-۳- دوره ی بازسازی و هویت یابی
۵۵	۵-۱-۳-۳- دوره ی شکوفایی فقه سیاسی
۵۶	نتیجه گیری
۵۷	فصل دوم: حقوق سیاسی شهروندی در فقه
۵۸	مقدمه:
۵۸	تعریف حق و بیان اقسام حقوق شهروندی
۶۰	۱- حق آزادی بیان و عملکرد در انجام فعالیت های سیاسی
۶۱	۱-۱- تعریف آزادی بیان
۶۲	۲-۱- اصل آزادی
۶۳	۳-۱- بررسی ادله اجتهادی و امارات
۶۳	۱-۳-۱- آیات شریفه قرآن
۶۳	۱-۱-۳-۱- آیه جدال احسن
۶۴	۱-۳-۱-۲- آیه تبعیت از قول احسن

- ۱-۳-۱-۳- آیه شریفه "لااکراه فی الدین قد تبیین الرشد من الغی" ۶۵
- ۱-۳-۱-۴- آیات شوری ۶۵
- ۱-۳-۱-۵- آیه شریفه "قل هاتوا برهانکم ان کنتم صادقین" ۶۶
- ۱-۳-۲- روایات ۶۶
- ۱-۳-۲-۱- نامه امیرالمومنین به مالک اشتر ۶۶
- ۱-۳-۲-۲- خطبه امیرالمومنین در صفین ۷۰
- ۱-۳-۳- نقل آراء و نظر مخالفان در قرآن ۷۱
- ۱-۳-۴- سیره پیامبر و ائمه ۷۱
- ۱-۴- بررسی اصول عملیه ۷۳
- ۱-۴-۱- اصل عدم قیمومت و ولایت شخصی بر شخص دیگر ۷۳
- ۱-۴-۲- اصالة البرائة ۷۴
- ۲- حق عضویت و تابعیت در جامعه اسلامی ۷۴
- ۱-۲- انواع تابعیت در اسلام ۷۴
- ۲-۱-۱- تابعیت ایمانی ۷۵
- ۲-۱-۱-۱- آیات تقابل مومن و غیر مومن ۷۶
- ۲-۱-۱-۲- آیه شریفه "انما المومنون اخوة" ۷۷
- ۲-۱-۱-۳- آیه شریفه "افمن کان مومنا کمن کان فاسقا لایستون" ۷۸
- ۲-۱-۱-۴- آیه شریفه ۷۹
- ۲-۱-۱-۵- آیه مقاتله ۸۰
- ۲-۱-۲- تابعیت پیمانی ۸۰
- ۲-۱-۳- تابعیت اصلی ۸۳
- ۲-۱-۴- تابعیت تبعی ۸۳

- ۲-۲- وجوه متمایزکننده تابعیت ها ۸۳
- ۲-۲-۱- تابعیت اجباری ۸۴
- ۲-۲-۲- استحکام رابطه فرد با دولت ۸۴
- ۲-۲-۳- تفاوت در برخورداری از حقوق ۸۴
- ۲-۲-۴- تغییر تابعیت ۸۴
- ۲-۳- تحقق تابعیت اسلامی در جهان کنونی، چالش ها و راهکارها ۸۴
- ۳- حق مشارکت در انتخاب و نظارت بر مسئولین ۸۵
- ۳-۱- پارادوکس حق انتخاب و نظارت، تبیین و راه حل ۸۵
- ۳-۱-۱- تبیین پارادوکس ۸۶
- ۳-۱-۲- راه حل ۸۷
- ۳-۲- تاسیس قانون کلی (قانون عدم ولایت بر غیر) ۸۹
- ۳-۳- بررسی دلیل خاص ۹۱
- ۳-۳-۱- آیات قرآن ۹۱
- ۳-۳-۱-۱- "و تلک نعمة تمنها علی ان عبدت بنی اسرائیل" ۹۱
- ۳-۳-۱-۲- "فقالوا انؤمن لبشرین مثلنا و قومهما لنا عابدون" ۹۲
- ۳-۳-۱-۳- "قال سنقتل ابناءهم ونستحیی نساءهم و انا فوقهم قاهرون" ۹۳
- ۳-۳-۱-۴- آیات شوری: ۹۳
- ۳-۳-۲- روایات ۹۴
- ۳-۳-۲-۱- روایت به قدرت رسیدن بنی امیه ۹۴
- ۳-۳-۲-۲- روایت خصوصیت حکومت فرعون ۹۵
- ۳-۳-۲-۳- «و ایم الله لتجدن بنی امیة لکم ارباب سوء بعدی» ۹۶
- ۳-۳-۲-۴- روایت ابی الجارود ۹۶

- ۳-۳-۲-۵ - فحوای قاعده سلطنت ۹۸
- ۳-۳-۳ - سیره عقلاء ۹۸
- ۳-۳-۴ - سیره پیامبر و امیرالمومنین و اصحاب در صدر اسلام ۹۹
- ۳-۳-۵ - دلیل عقل ۱۰۱
- ۳-۳-۵-۱ - مقدمیت ۱۰۱
- ۳-۳-۵-۲ - مشارکت مردم، ضامن بقای نظام اسلامی است ۱۰۲
- ۳-۴ - اصل عملی ۱۰۲
- ۴ - حق تصدی مشاغل دولتی و حکومتی ۱۰۳
- ۴-۱ - اصل مساوات ۱۰۳
- ۴-۱-۱ - آیه تقوا ۱۰۴
- ۴-۱-۲ - روایات ۱۰۴
- ۴-۱-۳ - سیره پیامبر ۱۰۵
- ۴-۱-۴ - سیره امیرالمومنین ۱۰۶
- ۴-۱-۵ - بیان فقهاء ۱۰۷
- ۱۰۸ ..... نتیجه گیری
- ۱۰۹ ..... فصل سوم:
- ۱۰۹ ..... تکالیف سیاسی شهروندی در فقه
- ۱۱۰ ..... مقدمه: تعریف تکلیف و رابطه متقابل حق و تکلیف
- ۱۱۱ ..... ۱ - تلازم نوع اول
- ۱۱۱ ..... ۱-۱ - آیات
- ۱۱۲ ..... ۲-۱ - روایات
- ۱-۲-۱ - «إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ (ص) قَالَ ... لَا يَحِلُّ دَمُ امْرِئٍ مُسْلِمٍ وَلَا مَالَهُ إِلَّا بِطَبِيبَةٍ

- نفس منه.» ۱۱۳
- ۱-۲-۲-۲- "لَا يَحِلُّ لِأَحَدٍ أَنْ يَتَصَرَّفَ فِي مَالٍ غَيْرِهِ بِغَيْرِ إِذْنِهِ" ۱۱۳
- ۱-۲-۳- "أَمَّا الظُّلْمُ الَّذِي لَا يُتْرَكُ، فَظَلَمُ الْعِبَادِ بَعْضُهُمْ بَعْضًا" ۱۱۳
- ۱-۳-۳- دلیل عقل ۱۱۳
- ۱-۴-۴- سیره پیامبر، ائمه و سیره متشرعه ۱۱۴
- ۱-۵-۵- اجماع ۱۱۴
- ۲- تلازم نوع دوم ۱۱۴
- ۳- تکالیف سیاسی حکومت اسلامی در قبال شهروندان ۱۱۵
- ۴- تکالیف سیاسی شهروندان در قبال حکومت اسلامی ۱۱۶
- ۴-۱- وفاداری و خیرخواهی نسبت به حکومت ۱۱۷
- ۴-۱-۱- روایات ۱۱۸
- ۴-۱-۱-۱- روایت "حقی علیکم" ۱۱۸
- ۴-۱-۱-۲- روایت مسعده بن صدقه ۱۱۹
- ۴-۱-۲- دلیل عقل ۱۱۹
- ۴-۱-۲-۱- مستقلات عقلیه ۱۱۹
- ۴-۱-۲-۲- غیر مستقلات عقلیه ۱۲۰
- ۴-۲- اطاعت از حاکم ۱۲۰
- ۴-۱-۲- آیات ۱۲۱
- ۴-۱-۱-۲- آیه اولویت پیامبر ۱۲۱
- ۴-۱-۲- آیه ۶ سوره احزاب ۱۲۱
- ۴-۱-۲-۳- آیه ۶۳ سوره نور ۱۲۲
- ۴-۱-۲-۴- آیه ولایت ۱۲۲

- ۱۲۲..... ۴-۲-۱-۵- آیه اطاعت
- ۱۲۲..... ۴-۲-۱-۶- آیه وجوب ادای امانت
- ۱۲۴..... ۴-۲-۲- روایات
- ۱۲۴..... ۴-۲-۱- روایت عمر بن حنظله
- ۱۲۶..... ۴-۲-۲- روایت عبدالله بن عباس
- ۱۲۶..... ۴-۲-۳- روایت ابی حمزه
- ۱۲۶..... ۴-۲-۴- خطبه ۱۶۹ نهج البلاغه
- ۱۲۷..... ۴-۲-۵- نامه امیرالمومنین به اهل مصر
- ۱۲۷..... ۴-۲-۳- دلیل عقل
- ۱۲۸..... ۴-۲-۴- اجماع
- ۱۲۸..... ۴-۲-۵- محدوده اطاعت از حاکم
- ۱۲۹..... ۴-۲-۱- داشتن شرایط لازم (مشروعیت)
- ۱۳۱..... ۴-۲-۵- حکمرانی در چارچوب قوانین الهی
- ۱۳۴..... ۴-۲-۳- حکمرانی مسئولانه
- ۱۳۶..... ۵- تکالیف سیاسی شهروندان در قبال یکدیگر
- ۱۳۷..... نتیجه گیری
- ۱۳۸..... نتیجه گیری تحقیق
- ۱۴۰..... فهرست منابع

مقدمه: طرح تفصیلی تحقیق

بیان مسأله:

دموکراسی، حق انتخاب، حق رای، حق مشارکت، حق دانستن، آزادی بیان و... مفاهیم و واژه‌هایی هستند که امروزه خیلی به آنها پرداخته می‌شود. رسانه‌های نوشتاری، دیداری، شنیداری، رسانه‌های داخلی و خارجی، همگی عزم جزم کرده و در پروژه ای سنگین به تعریف، تحلیل، تقسیم، بیان مصادیق و این که درصد تحقق این مفاهیم در کشورها و جامعه‌های مختلف به چه میزان است می‌پردازند.

در حال حاضر علاوه بر پارادایم‌های اقتصادی، تحقق حقوق شهروندی در یک جامعه مهم‌ترین نشانه توسعه و پیشرفت آن جامعه محسوب می‌شود، جامعه ای که افراد آن علاوه بر برخورداری از امکانات و تسهیلات رفاهی، مشارکت فعال در تصمیم‌گیری‌ها - مستقیم یا غیر مستقیم - داشته‌باشند. این که راه‌ها و روش‌های تحقق حقوق شهروندی چیست و وظیفه سیاستمداران و مردان اجرایی حکومت‌هاست، اما تبیین انواع و اقسام حقوق شهروندی به عهده محققین است. این چیزی است که در کتابخانه‌ها و با فکر و تامل و تحقیق و تتبع حاصل می‌شود.

اسلام به عنوان دینی جامع و کامل که عهده‌دار به سعادت رساندن انسان در زندگی دنیوی و اخروی است هم در حوزه فردی و هم در حوزه اجتماعی بیانگر احکامی است که ضامن تامین تمام حقوق انسان است، پس با بررسی آموزه‌های اسلام می‌توان حقوق شهروندی که مویده به منبع و حیانی است را استخراج کرد. فقه شیعه هم گرچه در طول تاریخ زمینه پرداخت به احکام اجتماعی و سیاسی را نداشته‌است ولی مواد خام و منابع دسته اولی، مملو از پرداخت و تبیین این احکام است، کاری که از بعد از پیروزی شکوهمند انقلاب اسلامی اهمیتش چند ده برابر شده‌است چون هرچند تامین نیازهای دنیوی از جمله تامین حقوق شهروندی هدف اصلی تشکیل حکومت اسلامی نیست ولی اولاً جزء اهداف میانبرد است ثانیاً

وسیله‌ای است برای تحکیم پایه‌های حکومت اسلامی شیعی و اقتدار روز افزون آن، حکومتی که برای تشکیلش خون‌های عزیزانمان ریخته شده‌است. مسأله و دغدغه ذهنی رساله حاضر استخراج احکام حقوق و تکالیف سیاسی شهروندی از منابع فقهی شیعه است.

سوال اصلی تحقیق:

حقوق و تکالیف سیاسی شهروندی در فقه سیاسی شیعه چیست؟

سوال های فرعی:

- 1) مراد از شهروندی در مباحث فقهی شیعه چیست؟
- 2) حقوق سیاسی شهروندی در فقه شیعه چیست؟
- 3) تکالیف سیاسی شهروندی در فقه سیاسی چیست؟

اهمیت مساله و ضرورت تحقیق:

تا قبل از پیروزی شکوهمند انقلاب اسلامی پرداخت به فروع فقه سیاسی خیلی مهم جلوه نمی‌کرد چون موضوعش نه تنها محقق نبود بلکه احتمال تحققش هم برای شیعیانی که در طول تاریخ، اکثر اوقات در اقلیت، خفقان و در شرایط تقیه بودند بسیار ضعیف می‌نمود. لذا هرچند فقهاء امامیه جسته و گریخته و در اکثر موارد ذیل فروع فقه فردی به آن پرداخته‌اند ولی به صورت منظم، منضبط و موشکافانه (چنانچه روش فقهاء در ارائه مباحث این چنین است) خیر.

بعد از انقلاب بود که با تحقق موضوعات فقه سیاسی از جمله تشکیل حکومت اسلامی، اهمیت پرداخت فقهی به این مسائل خود را نشان داد ولی با گذشت سی و اندی سال از پیروزی انقلاب اسلامی می‌بینیم آنچه که حق مطلب بوده‌است ادا نشده‌است. خیلی از فروع فقه سیاسی هنوز در مجامع فقهی یا مطرح نشده‌است و یا اگر مطرح شده‌است به صورت مبسوط مورد اشکال و جواب واقع نشده‌است مواردی همچون فقه هنر، فقه فضای مجازی، فقه شهرسازی، فقه بین الملل، فقه صدا و سیما، فقه اداری و فقه شهروندی.

ازین میان فقه شهروندی یکی از مهم ترین فروع فقه سیاسی محسوب می شود چون از طرفی تمام آحاد جامعه اسلامی به طور روزمره با آن سروکار دارند و از طرف دیگر مباحث کلان کشورداری را شامل می شود از جمله تشکیل حکومت مبتنی بر اصول دموکراسی، انتخابات، راهپیمایی و تظاهرات، لزوم رعایت قوانین حکومت اسلامی و....

طرح فروع فقه سیاسی در زمینه حقوق و تکالیف شهروندی و پرداخت اجتهادی به آن، هم می تواند بعد تئوری جمهوری اسلامی را تقویت کند و هم می تواند بسیاری از سوالها، نیازها و شبهاتی که در این زمینه هم برای مسئولین وهم برای مردم مطرح است را جوابگو باشد.

پیشینه تحقیق

تحقیق و نوشته درباره شهروندی به وفور یافت می شود ولی تحقیقی که اولاً موضوعش حقوق و تکالیف سیاسی باشد ثانیاً رویکرد دینی داشته باشد ثالثاً ازبین رویکردهای دینی رویکرد فقهی داشته باشد خیر.

با جستجوی نسبتاً کاملی که بین پایان نامه ها و مقالات انجام شد، تعدادی پایان نامه و مقاله که موضوع و رویکردش نزدیک به تحقیق موجود باشد را ذکر و وجه مشابهت و تمایز را بیان می کنم:

حقوق شهروندی در مدیریت امام علی (پایان نامه، دانشگاه کاشان - دانشکده علوم انسانی، 1390)

ابتدا این که این نوشتار فقط به حقوق شهروندی پرداخته است و نه حقوق و تکالیف. ثانیاً مطلق حقوق را مد نظر قرار داده است نه صرف حقوق سیاسی را چنانکه در چکیده این طور می گوید: "در این پژوهش سعی شده است مجموعه حقوق مردم و وظایف حکومت در قبال آنها که در اصطلاح امروزی آن را حقوق شهروندی می نامند مورد بررسی قرار می گیرد." نکته دیگر این که نویسنده منبع اصلی مطالب خود را نهج البلاغه بالاحصا عهدنامه مالک اشتر معرفی می کند در حالی که منبع استنباط حکم در علم فقه عبارت است از "کتاب،

سنت، اجماع، عقل"

مفهوم و حقوق شهروندی در نهج البلاغه (پایان نامه، دانشگاه باقرالعلوم، دانشکده علوم اجتماعی، 1388)

هرچند در عنوان نامی از تکالیف شهروندی در مقابل حقوق شهروندی نیامده است ولی نویسنده که مطالب خود را با تاکید بر هفت محور بیان می‌کند ذیل محور سوم که محتوای شهروندی است شهروندی را رابطه ای دو سویه بین مردم و حکومت مبتنی بر حق و تکلیف متقابل معنا می‌کند و از این جهت محدوده موضوعش با محدوده موضوع تحقیق ما مساوی است.

اما اولاً به مطلق حقوق و تکالیف شهروندی پرداخته است نه حقوق و تکالیف سیاسی. ثانیاً نگاه و رویکرد فقهی ندارد یعنی دغدغه کشف حکم شرعی به روش اجتهادی ندارد ثالثاً منابع اش مختص به نهج البلاغه است به این قسمت از رساله توجه فرمایید: "بنابراین مبحثی که به عنوان دغدغه این رساله است، بررسی مفهوم و حقوق شهروندی از دیدگاه آن امام همام با تکیه بر نهج البلاغه می‌باشد."

بررسی حقوق سیاسی زنان در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران و فقه عامه (پایان نامه، دانشگاه سمنان، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، 1391)

هرچند نه در عنوان و نه در متن نامی از حقوق شهروندی برده نشده است ولی مصادیقی که برای حقوق سیاسی زنان بیان کرده است عیناً حقوق سیاسی شهروندی است از جمله: حق انتخاب شدن و انتخاب کردن، مشارکت در مدیریت کلان سیاسی قضایی تقنینی نظامی، مشارکت در امور اجرایی و..... اما اولاً نویسنده فقط به حقوق پرداخته است و نه به تکالیف ثانیاً خصوص حقوق زنان را مطرح کرده نه مطلق حقوق سیاسی.

علاوه بر این، رویکرد فقهی ندارد یعنی دغدغه رساله، گزارش چگونگی پرداخت قانون اساسی جمهوری اسلامی و فقهای عامه به حقوق سیاسی زنان، بیان فتاوا و نظرها و مقایسه بین آنها می‌باشد نه استنباط و استخراج حقوق و تکالیف سیاسی از منابع فقهی شیعه. هرچند در صفحه 4 ادعا می‌شود: "همت بر آن است با مطالعات کتابخانه ای در منابع دینی یعنی قرآن

و سنت به عرضه آراء دینی در قلمرو حقوق سیاسی زن بپردازیم” ولی آنچه اتفاق افتاده چیز دیگری است.

البته مفاد قانون اساسی به عنوان فتوای فقهای شورای نگهبان و همچنین نظرات فقهاء اهل سنت به عنوان آراء فقهی در علم فقه دارای اهمیت است، هر فقیهی در مقام استنباط حکم، مقید است که واقف به فتاوی سایر فقهاء باشد ولی از این جهت که فهم فتوای سایر فقهاء وسیله و ابزاری باشد برای کشف و استنباط حکم، مانند این که اجماع یا شهرتی حاصل شود.

ویژگی های فقه اهل بیت و نقش آن در حمایت از حقوق شهروندی (مقاله، مجله معرفت، نوزدهم مهر 1389)

اولاً مطلق حقوق را پرداخته است نه حقوق سیاسی ثانیاً تکالیف سیاسی را مطرح نکرده است ثالثاً رویکرد فقهی ندارد یعنی به طرح فروع فقهی و استنباط حکم شرعی آن ها از منابع فقهی نپرداخته است. البته بیان اصول و ویژگی ها مقدمه خوبی است برای استنباط احکام و فروع فقهی.

کرامت انسانی و شهروندی متعهد در دولت کریمه (مقاله، مجله انتظار موعود، تابستان و پاییز 1387 - شماره 25 و 26)

این نوشتار گرچه در عنوان، نامی از حقوق و تکالیف شهروندی نیآورده است ولی بحث شهروندی را در هفت محور بررسی می کند و در محور پنجم که نوع شهروندی مطمح نظر است، شهروندی متعهدانه را مطرح کرده و در توضیحش این طور می گوید:

“الگوی مشارکت سیاسی متعهدانه گونه ای از مشارکت در عرصه سیاسی است که حضور متعهدانه فرد را در عرصه سیاسی با استناد به امور ماورای فردی _ علاوه بر یک حق اجتماعی بودن _ یک تکلیف اعلام می کند و از او می خواهد تعهداتی در عرصه سیاسی بپذیرد. در چنین نگرشی حق و تکلیف و تعهد به مشارکت در عرصه سیاسی تلفیق یافته است”

بنابراین همچنان که موضوع تحقیق ما هم حقوق و هم تکالیف سیاسی را شامل می شود

این تحقیق هم چنین است. اما اولاً مطلق حقوق و تکالیف را بررسی کرده در حالی که ما خصوص حقوق و تکالیف سیاسی را موضوع قرار داده‌ایم. ثانیاً رویکردش فقهی نیست بلکه نویسنده با رویکردی فلسفی به موضوع نگاه کرده است و سعی کرده است تلفیقی از فلسفه مدرن، فلسفه اسلامی و کلام اسلامی در رابطه با موضوع ارائه دهد. دغدغه رویکرد فقهی، کشف و استنباط حکم شرعی افعال مکلفین و روشش اجتهادی است که اولین نشانه روش اجتهادی بررسی سندی روایات مورد استدلال است.

نوآوری تحقیق:

این تحقیق به لحاظ رویکرد و روش متمایز از سایر موارد مشابه است. رویکرد ما رویکرد تخصصی فقهی است و روش مان روش اجتهادی. توضیح بیشتر این که حقوق و تکالیف شهروندی را می‌توان از ابعاد مختلف و با رویکرد های متفاوتی بررسی کرد، رویکرد دینی و رویکرد مدرن، رویکرد دینی شامل: رویکرد فلسفی، رویکرد اخلاقی، رویکرد عرفانی، رویکرد کلامی، رویکرد تاریخی تجربی و رویکرد فقهی. آنچه کمتر به آن پرداخت شده است رویکرد فقهی این موضوع است که ما به طور تخصصی با این رویکرد به موضوع پرداخته‌ایم. وقتی رویکرد فقهی باشد علی القاعده روش هم باید اجتهادی باشد تا تحقیق، چارچوب فقهی خود را حفظ کند. ما خود را ملزم به رعایت روش اجتهادی در پرداخت به مسائل کرده‌ایم تا تحقیقی چارچوب دار و منضبط ارائه کرده‌باشیم، چیزی که کمتر در تحقیق های مشابه دیده می‌شود.

اهداف تحقیق:

هدف اصلی رساله ارائه تبیین مناسب فقهی از شهروندی در نظام اسلامی است. اگر به لحاظ تئوری مبانی شهروندی در فقه، معلوم و دارای چارچوب و مستدل باشد مردان دنیای سیاست نیز می‌توانند از این مجموعه در ارتقاء و پیشرفت جامعه اسلامی استفاده کنند. تئوریزه کردن شهروندی در نظام فقهی شیعی قطعاً مقدمه‌ای است برای تحکیم نظام سیاسی اسلامی.

چارچوب نظری / مفهومی:

این تحقیق مبتنی بر الگوی اجتهاد مبتنی بر زمان و مکان حضرت امام خمینی (ره) تدوین شده است. الگویی که بر اساس آن، فقهی پویا و انعطاف پذیر در برابر موضوعات جدید ارائه می شود. الگویی که در آن از اصول کلی قابل تطبیق بر موضوعات جدید در استنباط حکم آن موضوعات استفاده می شود، اصولی مانند قاعده "لا ضرر" قاعده "لا حرج" قاعده "تزامم و تقدیم ملاک اقوی" و.....

فرضیه های تحقیق: (در صورت نیاز)

این پژوهش اکتشافی است و نیاز به فرضیه ندارد.

نوع تحقیق:

نوع تحقیق مسئله پژوهی و بنیادی - نظری و ذیل رشته فقه سیاسی محسوب می شود.

روش انجام تحقیق:

روش تحلیل داده ها بر اساس رویکرد اجتهادی به صورت توصیفی و تحلیلی می باشد.

روش گرد آوری

روش گردآوری در این تحقیق، کتابخانه ای اسنادی است.

سازمان دهی تحقیق

رساله حاضر از یک مقدمه، سه فصل و نتیجه گیری نهایی رساله تشکیل شده است. در مقدمه طرح تفصیلی پژوهش ارائه شده است. در فصل اول به بیان مفاهیم و کلیات حقوق و تکالیف سیاسی شهروندی پرداخته ایم. در فصل دوم انواع حقوق سیاسی شهروندی محور بحث است و در فصل سوم، موضوع بحث، تکالیف سیاسی شهروندی می باشد. در نتیجه گیری نیز مساله تحقیق و روش آن را بیان کرده، یافته های تحقیق را مرور و در نهایت برای تحقیقات بعدی پیشنهاد ارائه شده است.